

Raziskovanje odklonskih pojavov v zvezi z mladino

Bojan Dekleva¹

Uvod

Namen tega prispevka je pregledati razvoj domačega kriminološkega raziskovanja odklonskih pojavov v zvezi z mladino, ob tem razmišljati o značilnostih preteklih pojmovanj, o značilnostih bodočih razmišljanj (kolikor jih lahko danes predvidimo) ter pokazati nekaj tem, ki se s tem v zvezi pojavljajo tako na področju kriminologije kot raziskovanja mladine nasploh.² Ob tem se lahko takoj vprašamo, zakaj ravno mladina, čemu pregled ravno »mladinskega« raziskovanja in ravno sedaj? Lahko bi našli več razlogov za tak izbor: Inštitut za kriminologijo je v času svojega delovanja — vsaj sodeč po številu let — že dosegel nekakšno raziskovalno polnoletnost, saj potekajo raziskavanja o mladini že od leta 1954; formalni povod takega pregleda bi lahko bilo dejstvo, da je letošnje leto OZN imenovala leto mladine; najpomembnejši razlog pa je bržkone ta, da sem sam v zadnjih desetih letih sodeloval pri več »mladinskih« raziskavah, ter ob znamenitem obratu mladine »v pesimizem«, v času vse bolj očitnega izražanja družbene krize tudi sam občutil spreminjanje raziskovalnih usmeritev in predpostavk. Zaradi takega spreminjanja čutim potrebo po osvetljevanju preteklega raziskovanja, ki kljub vsemu tvori pomemben del spoznavnega ozadja, če že ne neposredno iztočnico za današnje raziskovanje.

»Mladinsko« raziskovanje pri nas

Inštitut za kriminologijo v Ljubljani je izdelal 68³ raziskav, od katerih jih je kar 24 (ali več kot ena tretjina) takih, ki se ukvarjajo izključno z odklonskostjo (prestopništvom) mladine (največkrat mladoletnikov) in obravnavanjem tega pojava. Takšen delež raziskav mladinske odklonskosti prav gotovo ni v skladu z dejansko družbeno težo tega pojava — če to težo merimo z njegovimi neposrednimi družbenimi stroški.

¹ Bojan Dekleva, magister psihologije, višji raziskovalni sodelavec Inštituta za kriminologijo pri PF v Ljubljani.

² Zahvaljujem se sodelavcu Zoranu Pavloviću za spodbude pri oblikovanju tega prispevka.

³ Podatek se nanaša na konec leta 1985. Ker je bil rokopis tega prispevka zaključen 10. 11. 1985, sem k dejansko dokončanim raziskavam prištel še tri, ki bodo dokončane v prihodnjem mesecu in pol.

Čemu pripisati tolikšen delež »mladinskih« raziskav? Kljub temu, da podobno visok delež »mladinskega« raziskovanja najdemo v kriminološki literaturi kjerkoli po svetu, nas lahko zanimajo vzroki za take izbire raziskovalnih tem prav pri nas. Ob sodobnem spoznanju, da ob vsej »polnoletnosti« kriminološkega raziskovanja ne razvijamo uspešno raziskovanja na področjih, ki bi bila prav gotovo prvenstvenega pomena (ekonomska, strukturalna kriminaliteta, sociopolitični aspekti kriminalitete, itd.), se zdi razumljiv očitok, da je bilo morda raziskovanje mladine lahko »bolj prijetno«, vedno zanimivo, celo zmerno provokativno, ob tem pa je zlačka ostajalo v okvirih prevladujočega zdravega razuma, neproblematizirajoče temeljne družbenopolitične okoliščine in strukturne značilnosti. Raziskovalci, ki so začeli in razvijali »mladinske« raziskave bi verjetno odgovarjali drugače: v skladu z razvijajočo se pozitivistično in optimistično kriminologijo bi verjetno menili, da je njihovo delo usmerjeno na borbo z neznanjem in predsodki, predvsem pa na utemeljevanju vrednosti in pomena mladine, mladih ljudi, vzgoje, družbene skrbi za mladino, dela z mladino (tudi kriminalno in tudi v zavodih). Kako? Koli, dejstvo, da obseg raziskovanja mladinske odklonskosti ni v skladu z deležem neposredne (materialne) škode, ki je s to odklonskostjo povzročena družbi, ter da se ekonomski vidiki kriminalitete in odklonskosti nasploh težko uveljavljajo, kaže na to, da tako pojavi kriminalitete in odklonskosti kot posebej mladinske odklonskosti sprožajo pomembne procese simboličnega ocenjevanja, ki predhodijo in presegaajo pomen drugih bolj konkretnih, recimo ekonomističnih razmišljanj in pristopov.

Prva raziskava »mladinske« vrste je izšla leta 1960, dejansko pa se je prva raziskava v zvezi z mladino (Kriminalna prevencija in osnovnošolski otroci) začela že leta 1955. V vseh naslednjih letih so »mladinske« raziskave posejane kar enakomerno, tako da ne mineta dve ali tri leta, ne da bi bila publicirana kaka od teh raziskav.

Med njimi jih najdemo vseh vrst: empirično-analitične, teoretične, primerjalne, akcijske. Lotevajo se opisa populacij, analize in vrednotenja ukrepov in družbene prakse na določenih področjih, raziskav časovnega sledenja, napovedovanja, gradnje teoretičnih posplošitev, uvajanja novih praks. V sosledju raziskovalnih tem in metodološko-teoretičnih usmeritev lahko naj-

demo logičen in pojasnljiv razvoj. Ta razvoj je po eni strani plod okoliščin, ki jih lahko imenujemo sistematične: to so obči razvoj kriminološke misli pri nas in v svetu, razvoj družbene klime in družbenih ustanov pri nas, razvoj raziskovalnega kadra pri nas. Drugi povodi in okoliščine so v večji meri slučajni, kot na primer obstoj takih ali drugačnih enkratnih fondov financiranja, konkretna kadrovska sestava raziskovalnih skupin, enkratne zahteve in potrebe naročnikov raziskovanja itd.

Štiriindvajset raziskav, ki se ukvarjajo z mladino, sem razdelil v tri časovno ločene skupine, da bi pojasnil razvoj »mladinskega« raziskovanja v kriminologiji. Te tri skupine raziskav niso po nobenem možnem kriteriju absolutno ločljive, a vendar odražajo določen skupni »duh« časa in okoliščin.

1. obdobje: Kdo je mladoletni prestopnik?

V prvo skupino ali obdobje raziskovanja sem vštél pet raziskav, dokončanih v letih 1960 do 1964:

1. Življenjske razmere delinkventne mladine.
2. Kriminalna prevencija in osnovnošolski otroci.
3. Oddaja mladoletnikov v tujo družino ali v zavod.
4. Obravnavanje mladinske kriminalitete na Poljskem in v Jugoslaviji.
5. Delinkventni mladoletniki iz dveh različnih kultur.

To obdobje raziskovanja zaznamujejo vprašanja: Kdo je prestopnik? Kakšen je? Po čem se razlikuje od neprestopnikov? Kako bi ga spoznali čimprej? Čeprav ta vprašanja ne izčrpavajo vseh namenov naštetih raziskav, pa v pomembnejši meri opisujejo interese teh raziskav v primerjavi s kasnejšimi.

Iskanje posameznih značilnosti prestopnika ali v njem ležečega osebnostnega bistva naj bi ne bilo samo sebi namen. Izhajalo je predvsem iz nekaterih predpostavk (pozitivistične) značnosti, iz vere v možnost objektivnejšega opisovanja in razumevanja tudi družbenih pojavov, iz vere v spreminjevalno moč in vlogo znanstvenega pristopa. Ta vera v znanost kot orodje se je napajala iz »velikega zanosa v pričakovanju boljšega in pravičnega sveta«,⁴ v prvih

povojnih letih. Gibanje družbene obrambe, ki so ga sprejeli tudi raziskovalci-kriminologi pri nas, je pomenilo »reakcijo zoper čisto retributivni sistem... smotrno kriminalno politiko, ki se opira na ugotovitve družbenih znanosti in kriminologijo«.⁵ Novo nastajajoča stroka kriminologija je tedaj pomenila predvsem poskus utemeljevanja strokovnega razumevanja deviantov (namesto golega kaznovanja) ter poskus izoblikovati strokovna izhodišča graditve novih družbenih ustanov, strok in kadrov za obravnavanje deviantov.

Raziskovalne naloge iz tega obdobja so iskale oblike humaniziranja obravnavanja prestopnikov, vendar ne iz izhodišč — recimo — varovanja kakih njihovih minimalnih ali neodtujljivih pravic, temveč iz izhodišča učinkovitosti njihovega obravnavanja, ki naj pomeni konec koncev usposobitev za sodelovanje v napredujoči in razvijajoči se pozitivni družbi. Kot najvidnejša teoretična pojasnitev narave prestopniške osebnosti se takrat razvija teorija frustriranih osebnosti,⁶ že prve raziskave pa iščejo manj škodljive oblike tretmana: oddajo v družino namesto v zavod (raziskava 3), uvajanje pol-odprtih oddelkov (4). Takoimenovan »tremanski optimizem« ter prepričanje v upravičenost družbe »pomagati« deviantnim posameznikom pa se je naslanjal na poznavanje prestopnikove osebnosti, na njegovo čim natančneje prepoznavanje. Raziskava o kriminalni prevenciji (2) tako po vzoru klasičnih raziskav zakoncev Glueck,⁷ da prednost zgodnjemu prepoznavanju bodočih prestopnikov pred prepoznavanjem stvarnih možnosti za njihov drugačen razvoj njihovega družbenega okolja.

2. obdobje: Razvoj strokovnih ustanov in strokovnega obravnavanja

V drugo skupino ali obdobje raziskovanja sem vštél deset raziskav, dokončanih v letih 1968 do 1977:

⁵ Ancel, cit. po Vodopivec, 1974.

⁶ Skalar, 1961.

⁷ Zakonca Glueck sta v izredno obsežnih in metodološko pretanjenih raziskavah iskala značilnosti, ki naj bi napovedovale bodočega prestopnika že pri njegovih 10, 8, 5 in na koncu 3 letih. Zaključek njunih raziskav je, da je mogoče na osnovi treh ali petih indikatorjev (predvsem značilnosti družinskih odnosov in vzgojnih tehnik) pri otroku napovedovati njegovo bodoče prestopništvo.

⁴ Vodopivec 1974.

6. Nekateri problemi mladoletniških združb.

7. Delo socialnih služb v pripravljalnem postopku proti mladoletnikom.

8. Analiza in uspešnost izvajanja vzgojnega ukrepa strožjega nadzorstva skrbstvenega organa.

9. Mladoletnikovo vrednotenje kazenskega postopka in izvrševanje kazenskih sankcij.

10. Vloga kliničnih ekspertiz v kazenskem postopku in v času izvrševanja ukrepov z odvzgom prostosti.

11. Spreminjanje vzgojnih metod v vzgojnem zavodu v Logatcu.

12. Sodno obravnavanje mladoletnih prestopnikov in izvrševanje vzgojnih ukrepov v Ljubljani.

13. Pobegi gojencev iz vzgojnih domov.

14. Nekateri specifični učinki permisivnega in tradicionalnega tretmana vedenjsko motene in delinkventne mladine.

15. Pravni položaj mladoletnih storilcev prekrškov in njihovo obravnavanje v praksi v Sloveniji.

Za to obdobje je značilen pojav velike razvejanosti raziskovalnih metodologij in tem. Tu najdemo analitične, evaluacijske, akcijske in časovno-sledilne (follow-up) raziskave. Lotevajo se posamičnih fenomenoloških enot (skupinezdružbe, pobegi), celovite obravnave sistema (predvsem sodnega) obravnavanja odklonskega vedenja otrok in (predvsem) mladoletnikov, razvijanja in akcijskega uvajanja novega vzgojnega sistema v zavod (»permisivnost). Podrobneje je analiziran eden od vzgojnih ukrepov (strožje nadzorstvo), in raziskovalci celo obrnejo svoj pogled na drugo stran, na mladoletnikovo vrednotenje postopkov.

V vsebinskem pogledu, oziroma v smislu temeljne note pojmovanja odnosa družbe in raziskovanja, bi morda to obdobje lahko poimenovali obdobje »vere« v institucije, v možnosti urejenega, sistematičnega grajenja, uvajanja, razvijanja institucij, institucionalnih doktrin, načel, metodik dela. V tem času ustanove in njihova doktrinarna načela »dozorijo«, se ustalijo, postanejo jasne vsakodnevne rutine, razvija se tradicija, pristojnosti opravljanja nalog in opravil med institucijami se razmejujejo, praksa ni več v veliki meri vezana na trenutne okoliščine in dogajanja v družbenem življenju. Z relativno

»zrelostjo« institucij pride tudi čas potreb po njihovem (analitičnem) preverjanju, celo čas mednarodnih primerjav.⁸

»Institucionalni« pogled se kaže tudi v tem, da vse raziskave v svojem opredeljevanju predmeta raziskovanja izhajajo iz okvira institucij, iz pozitivno pravno določenih deviantnosti, iz formalno institucionaliziranih družbenih praks, metod in ukrepov obravnavanja odklonskih posameznikov. Ta pogled na institucionalno izhodišče, kriterije in »vzroke« delovanja in izbiro »klientov« ostaja močno prevladujoč in nereflektiran. Tako na primer ena od raziskav (12) sicer kritizira umetno pravno ločenost skupine otrok od mladoletnikov, vendar v svojem nasvetu za premostitev te ločenosti predlaga novo bolj kompleksno formalizacijo in institucionalizacijo tega področja, novo ustanovo ali telo, ki naj pomeni nekakšno centralizacijo, triažo, koordinacijo do sedaj razpršenih dejavnosti in informacij.

Osebnostni, individualni, socio-psihološki in še vedno patološki pogled na deviantnost je prisoten v teh raziskavah na drugačen način kot v prejšnjem obdobju. Vprašanja, kakšna je prestopniška osebnost, sedaj več ne najdemo. Osnovna naravnost v raziskavah, ki se ukvarjajo z vsebinami in metodami vzgojnega dela (7., 8., 11. in 14.) pa je v iskanju načel in metodičnih tehnik, ki naj ustrezajo okoliščinam in motenostim, prikrajšanostim, specifičnostim populacije. Vloga vseh teh metod, načel, ustanov, v izbiranju obravnavanih oseb ter oblikovanju njihove življenjske poti praviloma ni omenjana, reflektirana, drugače kot na način, da raziskovalci predlagajo strokovnejše, zavzetejše, pravilnejše ukrepe in metode dela.

3. obdobje: Spoznavanje protislovij, obravnavanje mladine ter zanimanje za izven- in ob-institucionalna dogajanja

V tretje obdobje raziskovanja (ki še teče) štejemo štiri raziskave, dokončane v letih 1980 do

⁸ V tem času je bilo nekaj raziskav sofinanciranih iz tako imenovanega fonda ameriškega žita, ki je omogočal »povratek« dela denarja, ki smo ga porabili za uvoz žita, s porabo v domačem raziskovanju. Nekatere raziskave se uvrščajo v enotne mednarodne primerjalne raziskave, oziroma pomenijo sodelovanje s strokovnimi delavci sofinancerja.

1984, ter drugih pet, ki se končujejo v letu 1985.⁹

16. Vloga in pomen socialnega dela v kazenskem pravosodju proti mladoletnikom.

17. Pravilom nasprotujoče vedenje, ožigosanje odklonskosti in institucionalno okolje.

18. Analiza, ocena in usmeritev zavodske vzgoje otrok in mladostnikov z motnjami vedenja in osebnosti v SR Sloveniji.

19. Akcijsko raziskovanje mladoletniških prestopniških skupin.

20. Preprečevanje odklonskosti mladine v krajevnih skupnostih.

21. Mladinske delovne akcije (v SR Sloveniji v letu 1984).¹⁰

22. Otrok in mladoletnik kot žrtev in kot objekt kazenskopravnega varstva.

23. Sodelovanje študentov prostovoljcev pri izvrševanju vzgojnega ukrepa oddaje mladoletnika v disciplinski center.¹¹

24. Program raziskovanja slovenske mladine (Mladina '85).

Za raziskovanje tretjega obdobja je značilna spet velika raznolikost tem in metodologij, vendar tudi nekoliko drugačne usmeritve in naravnosti v primerjavi s prejšnjima obdobjema. Pri večjem delu raziskav ni več toliko prevladujoča naravnost k pojavom in predmetom, ki so zgolj pozitivno pravno definirani kot kršitve (še posebej to velja seveda za obe raziskavi, ki se ne ukvarjata izključno s problemi odklonskosti — 21. in 24.), ljudje ki so v

⁹ »Tretje obdobje« raziskovanja je edino, v katerem sem sam sodeloval in iz katerega imam neposredne izkušnje, »iz prve roke«. Čeprav torej o tem obdobju največ vem, v njegovem opisovanju in ocenjevanju najbolj pogrešam potrebne miselne in predvsem čustvene oddaljenosti. Zato bo verjetno moje ocenjevanje tega obdobja na specifičen način izkrivljeno zaradi mojih posebnih raziskovalnih angažmajev v zadnjih letih.

¹⁰ Raziskava MDA 1984 se razlikuje od vseh ostalih po tem, da je bila izvedena v sodelovanju dveh raziskovalnih ustanov. Prijavitelja in izvajalca te raziskave sta bila Višja šola za socialne delavce ter Inštitut za kriminologijo.

¹¹ Raziskava »Sodelovanje študentov prostovoljcev...« formalno ni povezana z Inštitutom za kriminologijo; izvajajo jo raziskovalci v okviru katedre za kazensko pravo pri PF v Ljubljani. V ta seznam jo uvrščam zato, ker po svoji vsebini, kadrovski sestavi in še čem predstavlja del kontinuitete raziskovanja Inštituta za kriminologijo, ki so ga vedno neločljivo sooblikovali delavci katedre za kazensko pravo.

različnih vlogah zajeti v raziskavah niso več samo ali uradno poznani devianti ali poklicni delavci na področju obravnavanja prestopništva in odklonskosti. V proučevanju odklonskosti se krog pozornosti širi na družbeno okolje, na družbeni kontekst nastajanja in obravnavanja pojavov, ki jih družbeno okolje označuje kot odklonske. V smislu nastajanja odklonskosti so tu zajeti vrstniki (neodklonski?) stigmatiziranih otrok in mladincev, ustanove iz njihovega mikro-okolja (krajevna skupnost, hišni svet, sosede) ter tudi specializirani delavci, katerih delovanje je zaznamovano z velikim deležem neformalno diskrecionarnega ukrepanja. Tudi v pogledu obravnavanja že spoznane odklonskosti se raziskave v večji meri ukvarjajo z »običajnim« bivalnim (in drugim) okoljem mladih, s krajevno skupnostjo in njenimi organi, s prostovoljnimi sodelavci, ki se od druge vključujejo v dogajanje.

V primerjavi s prejšnjim raziskovalnim obdobjem je tu individualno-osebne ravni v raziskovalnih pristopih in pojasnitvah manj; več pozornosti posvečajo raziskave dogajanjem v institucionalnem okolju na eni strani, ter neformalnem okolju devianta na drugi strani, oblikovanju deviantnega vedenja v soodvisnosti od odzivanja ožje in širše družbe nanj. Ko raziskave v definiranju svojega predmeta (ljudi-deviantov) manj izhajajo zgolj iz dejavnosti ustanov formalnega družbenega nadzorstva, se v večji meri odrekajo tudi formalno-pravnim mejam starostnega klasificiranja in poimenovanja »strank«, ter v raziskovanje vključujejo tudi ljudi, ki formalno-pravno niso več (ali že) »mladoletniki«.

V povezavi s prejšnjimi značilnostmi je tudi ta, da so kar štiri od omenjenih raziskav tega obdobja akcijske.¹² Vpletanje sodelavcev raziskav v konkretna socialna (institucionalna) okolja, večinoma z namenom razvijati nove oblike dejavnosti, pomeni zmanjševanje oddaljenosti do »predmetov« raziskav, do »uporabnikov« ustanov, do mladine, ki jo obravnavajo različne ustanove skrbstva, pregona, itd. To približanje je prineslo tudi približanje dojemanjem teh mladih in kritično dojemanje institucij. Po drugi strani pa je stvarno vpletanje v situacije pomenilo tudi zmanjševanje razdalje do

¹² Med akcijskimi raziskavami je bila verjetno »Spreminjanje vzgojnih metod v vzgojnem zavodu v Logatcu« tista, ki je bila časovno, kadrovsko, materialno in še kako najbolj zahtevna, in ki je morda v največji meri vplivala na prakso.

stvarnosti ustanov, oziroma njihovih delavcev, s katerim so se praviloma v sodelovanju razvijale oblike dela. Za raziskave tega obdobja je morda v veliko večji meri kot pri prejšnjih značilno tudi neizogibno in bistveno sodelovanje praktikov v vseh fazah raziskovanja.

Vse te značilnosti so povezane z upadom »tretmanskega optimizma«. Le-ta je domneval, da bo mogoče odklonskost uspešneje obravnavati le z bolj strokovnim, bolj poglobljenim, bolj zavzetim, bolj financiranim in organiziranim obravnavanjem. Raziskave tega obdobja pa začnejo v večji meri govoriti o različnih vrstah in oblikah notranje konfliktnosti in protislovnosti tega obravnavanja, tako ciljev, kot tudi metod in možnosti dejanskih družbenih funkcij in vlog tega obravnavanja. Tako raziskave (16) izhajajo iz predpostavke take protislovnosti in proučujejo njihove posledice za oblikovanje dojemanj strokovnih delavcev (deontološka vprašanja) ter za praktično delo. Druge raziskave razlagajo umeščenost in vpletenost odklonskega vedenja v protislovja stvarno delujočih pritiskov in interesov konkretnega družbenega okolja pojavljanja odklonskosti (20).

Spoznanje teh notranjih protislovnosti (ali v funkcijah socialnega dela ali pa v pritiskih »naravnega« družbenega okolja mladoletnega prestopnika), ter bolj kritična usmerjenost pri ocenjevanju vloge formalnih ustanov vodita do novih tem. Ena od takih je ponovna pozornost varovanja pravic otroka ali mladoletnika v kazenskem oz. tako imenovanem socialnem postopku,¹³ ne nazadnje pa tudi pozornost vlogi otroka ali mladoletnika kot žrtve (22.). Upadanje »tretmanskega optimizma« je posledica razvoja strokovnih spoznanj kriminologije, socialnega dela, sociologije itd., v bolj neposredno izkustvenem smislu pa posledica primerjav morda nekoliko idealiziranih pričakovanj iz časa začetkov graditve povojne družbe s stvarnostjo današnje družbe. Upad »tretmanskega optimizma« po drugi strani ne pomeni zanikanje uspehov v izgradnji institucij ali posplošeno negativno ocenjevanje sedanje dejavnosti; je bolj odraz spoznavanja prej nepričakovanih omejitev dela ustanov oziroma odraz naraščajoče občutljivosti za nove probleme (kot na primer problem varovanja pravic otroka in mladoletnika), ki jih v prejšnjih obdobjih, zaradi bolj perečih drugih

¹³ Šelih, 1981.

problemov ni bilo mogoče dojemati kot osnovne probleme (vsaj ne v širših strokovnih ali družbenih krogih).

Prostovoljno delo in neformalna okolja

Tri od raziskav tega obdobja se tako ali drugače ukvarjajo z razvijanjem modelov in oblik prostovoljnega dela.¹⁴ Ena od njih (23.) razvija prostovoljno delo predvsem kot obliko izvrševanja enega od sodnih vzgojnih ukrepov s strani socialnega skrbstva, druga (19.) je poskušala razvijati prostovoljno delo pod okriljem centra za socialno delo v zvezi z »naravnimi« skupinami prestopniške (in neprestopniške) mladine, tretja (20.) pa se ukvarja s povezovanjem in organiziranjem iniciativ, človeškega dela in angažmaja v krajevnih skupnostih, v smislu razvijanja mladinskih dejavnosti. V tem pogledu se ta raziskava najbolj odmika od ustaljenih (in zakonsko predpisanih) zadolžitvev socialnega skrbstva, ali pa bi bilo bolje reči, da raziskava razmišlja o približevanju teh dejavnosti krajevni skupnosti in njeni mladini.

Ukvarjanje s prostovoljnim delom sodi v prej omenjeni okvir novejših usmeritev v raziskovanju: preseganje zgolj formalno pravno določenih in zajetih pojavov, približevanje položaju »klientov«, razmišljanje o oblikovanju dejavnosti, ki bi presegala razmeroma trdno postavljene meje ustanov in njenih možnosti. Pojavljanje prostovoljcev v ustanovah pomeni samo po sebi pritisk in še bolj spodbudo za ponovni razmislek in drugačno postavljanje mej med strokovnim delom in družbenim angažmajem, med formalno predpisanim in koristnim ter možnim, ter konec koncev med strankami in poklicnimi delavci-strokovnjaki. Čeprav v tem ponovnem razmišljanju velikokrat prihaja do škodljivih iluzij, da je mogoče meje postavljati kakorkoli oziroma jih širiti v nedogled, pa menim, da tovrstne ideje in razmisleki predstavljajo pomembno pobudo za inovativna iskanja praktikov in raziskovalcev.

Prostovoljni sodelavci (v večini primerov študentje) so po svojem družbenem položaju nekje

¹⁴ Pri tem velja omeniti 16 let staro raziskavo »Možnosti za uvedbo prostovoljnega dela v socialno delo« (VŠSD, 1969) ter raziskave o prostovoljnem delu, ki jih je izvajala v zadnjih letih VŠSD. Te raziskave in njihovi sodelavci so pomembno vplivali tudi na tovrstna razmišljanja in dejavnosti v raziskovanju Inštituta za kriminologijo.

vmes med mladoletniki — strankami ter poklicnimi strokovnimi delavci, ter s tem spodbujajo identifikacijska pričakovanja obeh strani. V iskanju modelov sodelovanja s prostovoljnimi sodelavci pogosto razmišljamo o njihovi motivaciji za sodelovanje. V naravi prostovoljnega dela je pač večji delež notranje motivacije, oziroma motivacije, ki je v manjšem delu zunanje instrumentalna ter v večjem delu vezana na težnje osebnega samorazvijanja in napredovanja.¹⁵ V vseh oblikah prostovoljnega dela tako ugotavljamo, da prostovoljni sodelavci s svojo dejavnostjo, ki je sicer vodena v okviru strokovne ustanove, tudi »sebi pomagajo«, najdejo v okviru dejavnosti možnosti za uresničevanje različnih svojih interesov in potreb (komunikacijskih, spoznavnih, poklicnih itd.).

Razmišljanje o samopomoči prostovoljnih sodelavcev pa je lahko podobno razmišljanjem o samopomoči »klientov« oziroma mladine. S samopomočjo »strank« seveda ne moremo misliti na to, da bi si morali devianti sami pomagati,¹⁶ ali da strokovne ustanove ne bi smele z njimi »delati«; prvo razmišljanje vodi bolj v smer prepoznavanja in upoštevanja spontanih in vedno prisotnih oblik druženja, posredovanja informacij, povezovanja, oblikovanja (sub) kulturnih skupin, materialne pomoči in podobnih dogajanj, ki so značilna za človeške skupine v kakršnikoli pogojih in družbenih okoljih. Ta dogajanja po eni strani pomenijo možnosti za zadovoljevanje človekovih potreb in želje, ki se v celoti ne morejo uresničiti in zadovoljiti zgolj v formalno organiziranih in institucionaliziranih okvirih, po drugi strani pa specifična taka dogajanja (kot na primer zaporska subkultura), velikokrat poimenujemo kot vzrok ali po-

¹⁵ Potreba po zagotavljanju pogojev za motiviranost prostovoljnih sodelavcev spodbuja tudi strokovne poklicne delavce k iskanju pogojev in možnosti svoje notranje motiviranosti, k osmišljanju svoje dejavnosti in večjemu upoštevanju svoje osebnosti kot sredstvu in tudi cilju svoje dejavnosti. V tem smislu taka dejavnost lahko pomeni pobudo za debirokratizacijo dejavnosti v teh službah.

¹⁶ Ob zamisli »samopomoči« skupin deviantov najprej seveda pomislimo, da je prav tovrstna samopomoč oblikovala pri teh skupinah ljudi moralno obsojane ali kriminalne dejavnosti. Večji problem (ki tvori drugo stran te medalje) pa se mi zdi dejstvo, da skupine »neformalne samopomoči« lahko predstavljajo tudi — sicer legalno, a nepravilno prisvajanje sredstev, informacij, možnosti, pod plaščem legitimnih skupnih interesov, pravičnosti, poklicnosti, dobronamernosti itd.

sledico nezadovoljivega delovanja posamičnih ustanov.

Po takšnih razmišljanjih se oblikuje spoznanje, da smo v preteklosti morda precenjevali vpliv in možnosti formalnih ustanov, ter da podcenjevanje dogajanj v neformalni sferi medčloveških povezav in odnosov onemogoča tudi stvarnejše ocenjevanje možnosti današnjih (in jutrišnjih) ustanov. Ali si je mogoče predstavljati ustanove, ki bi v večji meri upoštevale stvarne možnosti in pripravljenost svojih strank, ki bi bile lahko bolj odprte sodelovanju drugih skupin prebivalcev v neposrednejšem tvorjenju socialne oziroma kriminalne politike?

V tem smislu se nam namesto vizije bolj povezanih in centraliziranih ustanov¹⁷ kaže vizija (bolj raznolikih) ustanov, ki se bodo prilagajale različnim družbenim kontekstom, potrebam sodelujočih ljudi. Take ustanove bi morale biti seveda manjše, bolj pregledne in z vsem tem bolj fleksibilne. Vse akcijske raziskave opisane tretjega raziskovalnega obdobja so razvijale take dejavnosti, razmeroma manj obsežne ter pregledne vsem sodelujočim, v katerih je posameznik lahko polneje sodeloval ter vplival na dejavnost. Nekatero podobno usmeritve pa so vsebovale tudi v raziskavi (18.), ki naj bi — naročena s strani ustreznega upravnega republiškega organa — dajala strokovne usmeritve za načrtovanje področja zavodske vzgoje pri nas.

Od stigmatiziranih podskupin mladine k mladini kot odklonski skupini

Razmišljanje o samopomoči oziroma potencialih mladine za avtonomnejše razvijanje vedenjskih in vrednostnih vzorcev zahteva razmejevanje med stvarnostjo in iluzijami.¹⁸ Neformalna dogajanja znotraj katerekoli skupine

¹⁷ Takšna vizija je bila še mogoča v letu 1973 (Šelih, 1973), ne le zaradi morebitnih večjih materialnih možnosti, temveč zaradi še neizčrpanega tretmanskega optimizma in nereflektiranja številnih konfliktnosti tega področja delovanja.

¹⁸ Ali »med krizo in perspektivo«, kakor se glasi podnaslov raziskave MDA 84. Mladinske delovne akcije so bile po ugotovitvah piscev v danih razmerah nekoč razmeroma avtentična oblika mladinske samopomoči — oblikovanja družbenega položaja mladine, danes pa je — v okoliščinah usihanja pozitivne družbene vizije ali projekta — odprto vprašanje njihovega nadaljnjega razvoja in predvsem emancipatorne funkcije, ki so jo za mladino nekoč imele.

prebivalstva pač niso od vseh drugih dejavnikov neodvisni in samozadostni pojavi, temveč prej od možnosti in spodbud družbenega okolja odvisni pojavi, pravzaprav skozi individualno in skupinsko zavest preslikani vedenjski odgovori na individualno ali skupinsko zaznane probleme. Če gre za mladino, postane pomembno vprašanje, kakšen je siceršnji položaj mladine v družbi, kako se skupina, ki jo poimenujemo »mladina«, sploh družbeno oblikuje, kako je ta mladina notranje strukturirana in povezana.

S takšnimi vprašanji, ki na videz posegajo izven ožjega polja kriminologije, se ukvarjata dve raziskavi (21. in 24.) omenjenega tretjega raziskovalnega obdobja. Raziskava o slovenski mladini (24.) išče značilnosti notranje razslojenosti starostne skupine mlade generacije na ozadju družbeno oblikovanih predstav, pričakovanj in »ideologemov« mladine,¹⁹ še posebej pa jo zanimajo družbeno inovacijski potenciali mladinskih podskupin v smislu oblikovanja drugačnih življenjskih scenarijev, pričakovanj, stilov in praks vsakodnevnega življenja. Te vsakodnevne življenjske prakse zajemajo tudi del (v širšem smislu) stigmatiziranega vedenja in obenem pomenijo odziv mladih na izkušnjo stigmatiziranosti. Čeprav kratkotrajne in prehodne, pa te življenjske prakse v določeni meri odražajo in nakazujejo možne rešitve obče družbene krize (sodobnih družb) oziroma odgovore na identitetna vprašanja vedno širših starostnih skupin prebivalstva.

Tako zastavljeno raziskovanje seveda še opazneje odstopa od tradicionalnega predmeta kriminologije, ki je običajno kakorkoli že vezan na pravo (kazensko) definirana vedenja in ljudi. Morda k takemu prehodu poleg sodobnega spreminjanja kriminologije v vedo o družbenih odklonskih pripomere tudi aktualna družbena krizna situacija, v kateri prej veljavni načini klasificiranja prebivalstva (v starostne skupine, v odklonske in konformne) postajajo manj jasni, ali vsaj bolj dvoumni, ter se zato kot pomembno raziskovalno vprašanje kaže ne le iskanje najustreznejših načinov obravnavanja tako ali drugače klasificiranih odklonskih podskupin, temveč sploh problematizacija načina klasificiranja. Pomen takih raziskav, ki presegajo običajno zastavljena kriminološka raziskovanja,

¹⁹ Naslov dela Renate Salecl — »Zdrava kri, rdeča lica in jasne oči, ali kako se je kalil mladinec« — ilustrira vsebino »ideologena« mladine naše polpretekle zgodovine.

lahko opredelimo na dveh ravneh: — v splošnem lahko odkrivanje in reflektiranje značilnosti oblikovanja mladine kot družbene skupine veliko pove tudi o oblikovanju vedenja posameznikov in skupin, ki jih obravnavajo specializirane represivne ustanove ter o predpostavkah tega obravnavanja; — v današnji posebni situaciji pa raziskovanje mladine, njene strukturiranosti, družbenih pritiskov k homogenizaciji mladine in odzivanju mladine na take pritiske lahko tudi prispeva k napovedovanju ali »socializiranju« družbe z nastajanjem drugačne mladine, s pojavljanjem novih, masovnejših oblik odklonskosti, pač v kontekstu siceršnjega odkritejšega izražanja družbenih konfliktnosti.

Potrditi je torej treba, da raziskovanje, ki išče družbeno-inovativne potenciale mladine, ni zgolj idealistično in romantizirajoče, temveč je lahko tudi prispevek k napovedovanju izražanj družbenih konfliktnosti. Ob takem prispevku pa lahko očitamo (»nevtralni«) znanosti, da deluje kot servis represivnih organov družbe, ki po svoji logiki in funkciji pretežno ohranjajo obstoječe stanje, in se torej ne morejo sprijazniti z »družbenimi inovacijami«. Temu očitku moramo pritrditi, vendar dodati, da so v družbenem delovanju stalno prisotna taka iskanja, odkrivanja in predvidevanja bodočih konfliktnosti in njihovih izrazov. Verjetno pa je racionalna in sprejemljivejša tista družba, ki je sposobna take konfliktnosti predvideti in »vzeti v zakup« — ne na osnovi represivnega odkrivanja, temveč na osnovi spoznavanja stvarnosti, na primer preko oblik dialoga v družbi, ali konec koncev z raziskovanjem. Če torej pripišemo raziskovanju takšno vlogo (hoteno ali nehoteno), se moramo tudi opredeliti za sklep, da je morda bolje, če take vloge opravlja raziskovalna in ne kakšna druga dejavnost.²⁰

»Mladinsko« raziskovanje v bodoče

Spričo spoznanj o silnih možnostih in motiviranostih »družbene amnezije«²¹ si skorajda ne upam napovedovati bodočega »mladinskega« raziskovanja. Namesto tega lahko omenim nekatere značilnosti raziskovanja, ki sem jih pozitivno ocenil v preteklem obdobju in za katere si lahko želim, da bi se mogle uresničevati še v naprej. Pri tem pričakujem, da določenih

²⁰ Glej Mežnarić, 1985.

²¹ Jacoby, 1975.

usmeritev in spoznanj v bodoče ne bo mogoče prezreti ali jih zanikati.

Eden od najpomembnejših kriterijev relevantnosti raziskovanja je praksa. Raziskovanje bo moralo biti opazno povezano s prakso, bodisi z vključevanjem praktikov v raziskovanje, bodisi kot akcijske raziskave (ki ne delujejo v izoliranem okolju, temveč v »naravnih«²² okoljih), bodisi kot uporaba znanja v načrtovanju posameznih področij družbenih dejavnosti (kriminalne in socialne politike). Vendar pa raziskovanje ne bi smelo biti neposredno vezano zgolj na potrebe prakse (kar implicira poudarjanje vedno večjega deleža svobodne menjave dela). Izkazalo se je, da je prediktivna in razlagalna moč raziskovanja večja, če lahko izhaja iz stvarnih spoznanj o konfliktnih dinamičnih dejavnih družbe.

²² Sama metodologija akcijskega raziskovanja termin »naravnih« okolij spodbija: Če se raziskovalec vključi v določeno družbeno polje, ga je s svojim delovanjem že spremenil. Pojem »naravnosti« določenega okolja v družboslovnih vedah — za razliko od na primer ekološkega pristopa v biologiji — nima jasne vsebine. Za implikacijo tega v akcijskem raziskovanju mladinskih skupin glej Flaker in Pavlovič, 1980.

Literatura

1. Dekleva, B.: Pravilom nasprotujoče vedenje, ožigovanje odklonskosti in institucionalno okolje, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1981.
2. Dekleva, B. idr.: Akcijsko raziskovanje mladoletniških prestopniških skupin, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1982.
3. Dekleva, B. idr.: Preprečevanje odklonskosti mladine v krajevnih skupnostih, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1985.
4. Flaker, V. in Pavlovič, R.: Činioci i protuslovlja akcionog istraživanja maloletničke prestupničke grupe. Referat na kongresu psihologov SFRJ, Zagreb, 1980.
5. Flaker, V. in Pavlovič, Z.: Mladinske delovne akcije med krizo in perspektivo, raziskava. Ljubljana, RK ZSMS, 1985.
6. Jacoby, R.: Social Amnesia. Hassocks, The Harvester Press, 1975.
7. Kobal, M.: Delinkventni mladoletniki iz dveh različnih kultur, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1984.
8. Meznarič, S.: Refleksija teoretične in metodološke zasnove raziskovanja. V: Ule, M.: Mladina '85, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1985.
9. Možnosti za uvedbo prostovoljnih sodelavcev v socialno delo, raziskava. (Šelih, A., urednik). Ljubljana, VSSD, 1969.
10. Pregled raziskovalnega dela 1954—1984. Inštitut za kriminologijo, Ljubljana, 1984.
11. Salecl, R.: Govor o mladini v sredstvih javnega obveščanja 1945—1965. V: Ule, M.: Mladina '85, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1985.
12. Skaberne, B.: Pravni položaj mladoletnih storilcev prekrškov in njihovo obravnavanje v praksi v Sloveniji, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1977.
13. Skaberne, B. idr.: Kriminalna prevencija in osnovnošolski otroci, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1963.
14. Skaberne, B. idr.: Oddaja mladoletnikov v tujo družino ali v zavod, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1964.
15. Skaberne, B. in Šelih, A.: Obravnavanje mladinske kriminalitete na Poljskem in v Jugoslaviji, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1964.
16. Skaberne, B. idr.: Analiza in uspešnost izvajanja vzgojnega ukrepa strožjega nadzorstva skrbstvenega organa, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1969.
17. Skaberne, B. idr.: Pobegi gojencev iz vzgojnih zavodov, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1974.
18. Skalar, V.: Upravičenost različnega ravnanja z mladoletnimi delinkventi. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana, 12/1961, št. 3., s. 170—172.
19. Skalar, V.: Nekateri specifični učinki permisivnega in tradicionalnega tretmana vedenjsko

V vsebinskem smislu to pomeni usmeritev v upoštevanju dogajanj ožjega in širšega okolja uresničevanja in obravnavanja odklonskosti, posebej v upoštevanje institucionalnega okolja ter možnosti njegovega spreminjanja. Metodološko to pomeni uporabo systemskega pristopa, hkratno upoštevanje dogajanj v različnih vzporednih okoljih in procesih, na primer hkratno upoštevanje formalnih ukrepov ter medigre med institucionaliziranimi dejavnostmi (obravnavanja deviantov) ter reakcijami v svetu neformalnega.

V obravnavanju vprašanj mladinske odklonskosti se ne bo mogoče izogniti razmišljanjem o družbenem položaju mladine na sploh, o (protislovnih)²³ družbenih pričakovanju do mladine, ki naj bi obenem predstavljala enotno skupino (predmet paternalistične skrbi) ter predmet diferenciacij in klasifikacij (naši in njihovi, dobri in slabi itd.). V pogledu organizacije raziskovanja pa vidim kot pomembno nalogo oblikovanje interdisciplinarnih raziskovalnih skupin, ki bodo omogočale s fleksibilnejšo organizacijo tudi prodornejše uveljavljanje posamičnih zamisli.

²³ Glej Ule, 1985.

- motene in delinkventne mladine, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1974.
20. Šelih, A.: Nekateri problemi mladoletniških združb, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1968.
  21. Šelih, A.: Delo socialnih služb v pripravljalnem postopku proti mladoletnikom, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1968.
  22. Šelih, A.: Vzgojni ukrepi za otroke in mladostnike, ter varstvo njihovih pravic, *Pravnik*, 36/1981, št. 4—6, s. 137—149.
  23. Šelih, A. in Brejc, T.: Mladoletnikovo vrednotenje kazenskega postopka in izvrševanje kazenskih sankcij, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1972.
  24. Šelih, A. in Brejc, T.: Sodno obravnavanje mladoletnih prestopnikov in izvrševanje vzgojnih ukrepov v Ljubljani, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1973.
  25. Šelih, A. in Čonč, M.: Vloga in pomen socialnega dela v kazenskem pravosodju proti mladoletnikom, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1980.
  26. Šelih, A. idr.: Analiza, ocena in usmeritve zavodske vzgoje otrok in mladostnikov z motnjami vedenja in osebnosti v SR Sloveniji, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1983.
  27. Šelih, A. in drugi: Otrok in mladoletnik kot žrtev in kot objekt kazensko pravnega varstva, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, v pripravi.
  28. Šelih, A. in drugi: Sodelovanje študentov prostovoljcev pri izvrševanju vzgojnega ukrepa oddaje mladoletnika v disciplinski center, raziskava. Ljubljana, PF, v pripravi.
  29. Ule, M.: Problematizacija teoretsko konceptualnih izhodišč proučevanja mladine. V: Ule, M.: *Mladina '85*, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1985.
  30. Ule, M. in drugi: *Mladina '85*, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1985.
  31. Vodopivec, K.: Vloga kliničnih ekspertiz v kazenskem postopku in v času izvrševanja ukrepov z odvzemanjem prostosti, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1973.
  32. Vodopivec, K.: Spreminjanje vzgojnih metod v vzgojnem zavodu v Logatcu, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1973.
  33. Vodopivec, K.: O razdalji do stvarnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 25/1974, št. 4, s. 314—323.
  34. Vodopivec, K. idr.: Življenjske razmere delinkventne mladine, raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1960.

UDK 001.891:343.915(497.12)

Research on Deviance among the Juveniles

Dekleva, Bojan, M. A. Higher Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana

The article provides an overview of Slovene research of juvenile delinquency from 1955 to 1985. This period is divided according to research topics, methodological approach and the »spirit« of time into three periods: the first one asks who is a juvenile delinquent and what he is like; the second makes an evaluation of professional, institutional

doctrine of treatment of children and juveniles in the context of faith in institutions. The third period starts out by recognizing inner contradictions in treatment of juvenile delinquency and investigates the broader social context of delinquency and its processing. The article is concluded by providing guidelines for future research.